

megértés melegíti át sorait, igazi esszéíró módjára hozza életközébe a múltat, ma is érzékelhetővé téve azt a sugárzást, melyet e kivételes hatású személyiség árasztott mindenkire, aki kapcsolatba került vele.

A szép, értékes, igazán olvasmányos könyvet kiválóan válogatott bibliográfia teszi teljessé. Csak hálások lehetünk szerzőjének, hogy az egyetemes magyar irodalomtudomány érdek-lődését ismét Sík Sándorra irányította.

Egészen más a szerepe a *Sík Sándor emlékezete* című gyűjteménynek, melyet Bihari József tervezett és szerkesztett. A versek, emlékezések, tanulmányok és Buday György remek fametszetei a százéves Sík Sándort köszöntik. A könyv kiállítása méltó az ünnepi alkalomhoz, a kötetben olvasható írások egy része hitelesen érzékelteti a költő lassú befogadásának folyamatát, az ünnepi alkalomhoz illően kiegészítve azt néhány köszöntő verssel, emlékezéssel.

A már ismert és másutt megjelent tanulmányok és méltatások mellett néhány igen értékes munka segíti majd a további és bizonyára megélénkülő kutatást. Érdekes, fontos mindaz,

amit Grezsa Ferenc mond el hajdani elődje szegedi működéséről. Mészáros István tanulmánya (*A nevelő Sík Sándor*) azt bizonyítja, hogy az igazán fontos és maradandó életművek a megközelítés és értékeremtés milyen sok lehetőségét kínálják. A nevelő otthon képét rajzolja meg Polónyi Péter *Sík Sándor és Gödöllő* című, részben helytörténeti, de azon túl is mutató dolgozatában. Ritka szép Sötér István rövid esszéje, csak sajnálhatjuk, hogy tervezett tanulmányát a költőről már nem fejezhette be, jegyzeteinek feldolgozását meggátolta halála. Szintén jövőt segítő írás Szabó János *A felnőttség érlelődés fontosabb mozzanatai Sík Sándor középiskolai és egyetemi éveiben* című tanulmánya.

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, a Pest megyei Művelődési Központ, Gödöllő és személyesen Bihari József elévülhetetlen érdemeket szerzett, hogy az évforduló megünneplése méltó lett Sík Sándor emlékezetéhez. A kötet maradandó emléke ennek az ünnepnek.

Rónay László

Élő világ

A világ helyzete 1987/88-ban

Adatok bolygónk jövőjéről

E kötet már címében is egy új korszak új szemléletmódját jelzi. Címlapján a Földet láthatjuk, úgy, ahogy a Földön kívüli térből látszik. Bő két évtizeddel azután, hogy szembesülhettünk közös szülő *Földünk* esetén látványával, immár magyarul is olvashatunk eme újra belátott közönség iránti felelősségből fogant írásokat.

A világ helyzetével foglalkozó, a regionális, országos, tömb-szempon-tú és más egyéb részlegességeken tülemelkedő első nagyszabású, *planetáris* szemléletű elemzés a hetvenes évek végén, Carter amerikai elnök kezdeményezésére készült. Az immár világszerte ismertté vált GLOBAL 2000 címet viselő hatalmas munka, melynek egy része magyarul is kiadásra került, a Föld állapotának fő vonalakban történő áttekintését tűzte ki céljául.

1984 óta a washingtoni Worldwatch Institut minden évben közzéteszi jelentését a világ álla-

potáról. Ezek a jelentések elsősorban az úgynevezett megatrendek megismerése szempontjából jelentősek (A megatrendek a bolygószerte általánosan mutatkozó és gyakran regionálisan nem is észlelhető folyamatokat jelzik.)

Az 1987-es jelentés egy-egy tanulmányban tárgyalja az emberi beavatkozások nyomán elsza-badult népességnövekedés katasztrófával fenyegető következményeit; a városiasodásnak embert és környezetét egyaránt mérhetetlenül romboló hatásait, egy körvonalazódó új energiaszűrés tüneteit, az agyonkemizált mezőgazdaság káros következményeit. Az *atomenergia újraértékelése* című tanulmányból megtudhatjuk, hogy — az egy Franciaországot leszámítva — az „első világ” országainak mindegyike tervbe vette vagy már meg is valósította az atomenergiából való „kiszállást”. Különösen tanulságos figyelmeltetés ez egy olyan tájon, ahol a haladás-mitológia hatalmon lévő hívei még mindig az atommámor áldásait hirdetik és atomerőművek építését szorgalmazzák.

A kötetet a reménytelen változások lehetőségét számba vevő vázlat zárja. (*Arkádia*)

Konrad Lorenz: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne

A neves viselkedéskutató ebben a kis könyvében a mai ember magatartásának veszélyes tünetcsoportjait a tőle megszokott szemléletességgel és elmeéllel tekinti át. Elemzéseit az különbözteti meg a hasonló jellegű írásoktól, hogy mentes marad a szaktudományos és ideologikus egyoldalúságtól. Megfigyelései nem korlátozódnak sem az elvont „természetre”, sem pedig a kultúrszférára. A tüneteket az (emberi) együttélés elemi feltételeivel veti össze és azokat eredetükre vezeti vissza. Ezzel egy fölöttébb gyümölcsöző és nagyon is időszerű transzhistorikus megközelítést kínál a körülöttünk zajló valódi történések megértéséhez.

Könyve végén belátásait így összegzi: „Nyolc, egymástól megkülönböztethető, jóllehet szoros okozati összefüggésben lévő folyamatot tárgyalunk, melyek nemcsak kultúránkat, hanem magát az emberiséget mint fajt a bukással fenyegetik.

A következő folyamatokról van szó:

1. A Föld túlnépesedik, (...) a túl sok egyed szűk térben való összezsúfolása közvetlen agressziót vált ki.

2. A természetes életteret elpusztítjuk, ami által nemcsak azt a külső környezetet romboljuk le, amelyben élünk, hanem az ember önmagát is megfosztja a felette álló teremtés szépségének és nagyságának a tiszteletétől.

3. (...) A technológia fejlesztése egyre inkább saját pusztulásunk árnyképét vetíti előre, és az embert minden értékkel szemben vakká téve, megfoszt bennünket az őszinte emberi elémelkedés tevékenységéhez szükséges időtől.

4. (...) Minden mély érzelem és indulat eltűnik az elpuhulás, a technológia és a farmakológia előrehaladása következtében (...) A fájdalom és az öröm kontrasztjának természetadta hullámozása a hallatlan unalom észrevétlen rezgésévé csillapodik.”

A további veszélyforrásokat az emberiség genetikai széthullásában, a szociális viselkedést szelektáló nyomás hiányában (5.), a tradíciók lerombolásában (6.), az emberiség dogmasíthatóságában és manipulálhatóságában (7.), valamint az atomfegyverekben (8.) látja. „Ha nyitott szemmel nézzük mindazt, ami jelenleg a világban történik, nem mondhatunk ellent annak a hívőnek, aki úgy véli, hogy elszabadult az *Antikrisztus*.” — olvashatjuk egy helyütt e derűtlen kilátásokról. Lorenz azonban az élet és a Teremtés tiszteletének forrásáról is megnyilatko-

zik („Vallásos hitem szerint csak *egyetlen* nagy csoda van, és nincsenek csodák többes számban, vagyis Karl Lasswitz költőfilozófus szavaival, Istennek nincs szüksége arra, hogy csodákat tegyen.”) — így téve hitet a remény esélyéről és a történet megértésének kulcsáról.

A tőle megszokott élvezetes stílusban íródott munkája eredetileg, másfél évtizeddel ezelőtt rádióelőadások formájában hangzott el. Az azóta eltelt idő csak még inkább beláthatóvá tette megállapításai érvényességét. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy az általa fölvezolt veszélyek tudatosításával e „megkészt” vidéken eddig kellett várjunk. (*IKVA, Sopron*)

Duna

Egy antológia

Csak ez áll a címlapon, ám egy antológiánál valamivel többről van szó. A könyv ugyanis az 1985-ös környezetvédelmi Nobel-díjjal kitüntetett *Duna-kör* kezdeményezésére és az általa létrehozott Duna-alapítvány támogatásával jelent meg. Nem valamiféle széplelkű szerkesztői szándékból fogant, hanem a folyót — és közvetve az életünket — veszélyeztető megalomán építmény elleni tiltakozás jegyében került sor az összeállítására.

A könyv szövegei még annak előtte íródtak, hogy a rombolva haladás helyi párthívei névtelenségbe rejtözve leadták volna szavazataikat. Itt írók és költők szavaztak: szavaik súlyát, súlyos ítéletét szegezve szembe az életfeltételek pusztításának elkötelezett haladáshívőkkel, akik „csak üléseznek, telefonálnak, iktatnak, gombokat nyomogatnak, fogantyúkat rángatnak. Gépnevelte janicsárfogyók. Hajdan közös anyanyelvünk tudatalanjuk mélyére süllyedt. Nekik szól ez a könyv, írástudók kiáltása folyópartról, fák közül.” — írja a kötet előszavában Vargha János, a Duna-kör vezetője.

A könyv persze nem(csak) nekik szól. Tárgyánál és a benne megnyilatkozó személyiségek okán inkább *mindenkibe*. A kötetben számos neves író és költő szerepel és csaknem valamennyi szellemi irányzat képviselve van (Mészöly Miklós, Mándy Iván, Esterházy Péter, Eörsi István, Határ Győző, Csoóri Sándor, Vas István, Kányádi Sándor, Karinthy Ferenc, továbbá számosan a fiatalabbak közül). Az egyébként műfajokban és megközelítésekben gazdag gyűjteményből külön is kiemelendő Balassa Péter-

nek — részben lapunk 1988/8-as számában is olvasható — esszéje, Kornis Mihály Dunasírató című elbeszélése, Takács Zsuzsa és Szőcs Géza versei, valamint Kodolányi Gyula kötetzáró írása.

„Rettetgetetlen hülyék kora jő.” — összegzi keserűen belátásait *Sziszifosz*-versében Petri György — és a történetek fényében nem tudunk nem egyetérteni vele, legföljebb csak helyeshíteni tudjuk prófécijája idejét: ugyanis az eljövő kort már itt érezzük.

A zöld hullám

Olvasókönyv a környezetvédelmi társadalmi mozgalmakról

A *Sólyom László* és *Szabó Máté* által szerkesztett kötetben a magyar és a külföldi zöld mozgalmakat ismerhetjük meg. Szabó Máté a Magyarországon működő környezetvédelmi mozgalmakat, illetve kialakulásuk történetét tekinti át bevezető írásában. Sólyom László a környezetvédelemben való társadalmi részvételről és ennek jogi feltételeiről ír. Terjedelmes jelentés olvasható *A környezet állapotának egyes kérdéseiről Magyarországon* cím alatt. Ez azért különösen figyelemreméltó, mivel az első olyan helyzetfelmérés, ami *független szakértők* munkáján alapul.

A külföldi zöld mozgalmakat ismertető fejezetben olvashatjuk N. Kostede *Kísértet járja be Európát* című írását (amit egyébként a *Literaturnaja Gazeta* számára írt), egy a mozgalom társadalomtörténeti háttéréről szóló elemzést; az európai ökológiai pártokról szóló áttekintést; a német Zöldek szövetségi programját, továbbá két kisebb írást a zöld utópiáról.

A fák jogai és polgárok jogai címet viselő fejezetben L. H. Tribe esszéjének (Hogy ne műanyag fákat ültessünk) bevezetőjében a szerkesztők így vallanak a közreadás szándékáról: „hogy az olvasót ráébressze a magyar mozgalmak (és ellenségeik) csak racionális, szükséglet-kielégítésre hivatkozó érvelésének csapdáira; másrészt, hogy betekintést engedjen a nálunk máris -antropomorfizmusként- letudott új jogok, a fák, növények, állatok — és a jövőendő emberi generációk jogainak megalapozásába.” A kötetet záró tanulmányt H. Engelhardt, az NSZK Legfelsőbb Bíróságának bírja írta a népi törvénykezéstről (népszavazás, petíció stb.). A kiadványt az ELTE Jogi kara adta ki — sajnálato-

san kis példányszámban, pedig a kiadvány fontossága országos terjesztést és tízezres példányszámot kívánt volna.

Tillmann J. A.

Új utak — új kor felé...

(Levél kölni barátomhoz)

(Gaia a földanya, a görög földistennő. James Lovelock angol vegyész elmélete szerint bolygónk egész élővilága, a szárazföld, a levegő, a vizek élőlényei együttesen önálló, különösen szervezett élőlényt alkotnak. Ő, Gaia, bonyolult működései révén szabályozza a tengerek és a levegő összetételét, bolygónk felszínének hőmérsékletét, s ezzel megteremti, fenntartja az élet számára legkedvezőbb feltételeket. A Gaia-elmélet behatolt a természetvédők tudatába, már Gaia-bitű emberek-ről is olvashatunk.)

Kedves Sándor!

Arról írsz leveledben, hogy a Gaia-elméletről beszélgettetek ökológus barátokkal. Az a véleményetek, hogy mindez szép, de csak addig, amíg át nem csap a New Age-be és vallás nem lesz belőle. Ez, mint írod, „tönkreteszi hírnevünket”, tudniillik a természetvédők hírnevét.

Elgondolkodtam azon, hogy bár sok mindenben egyetértünk egymással, céljaink talán azonosak is — útjaink mennyire különböznek egymástól. Én magam, sok mindenkivel együtt, éppen annak örülök, hogy növekszik és terjed a Gaia-hit. Hit abban, hogy az egyén nincsen egyedül, hogy része egy nagyobb egésznek, hogy van evolúció s annak iránya, és le merem írni: célja is van. Számomra közömbös, hogy a célt egy teremtető Isten tűzte-e ki, vagy eleve benne foglaltatik a Mindenségben, annak léteiben, anyagában-szellemben. Az utóbbi kettőt nem tudom egymástól elválasztani, úgy gondolom, hogy a világ természetére nézve egyszerre anyagi és szellemi.

Végtelenül tisztellem a munkádat, Sándor, a tevékenységedet, ahogyan hatni akarsz mindenkire a természeti környezet megőrzéséért; azért, ahogy diákjaidat tanítod, írod cikkeidet, s képes vagy magad körül levegőt teremteni. Tisztellem az utadat, amely — úgy gondolod — távol áll az enyémtől. De hát sokféle út vezet azonos célok

felé. A „hírnevünket romboló” vallásos út segíthet fellépni a Gaiát romboló fogyasztói, anyagiasszemlélet ellen azzal, hogy azon túl szellemi, lelki tartalmat és célt képes adni az embernek, és erkölcsi felelősségérzetet.

Úgy vélem, nem volna jó, ha mindenki egyformán gondolkodna. Nem szeretnék olyan országban élni, ahol egyetlen — akár a hozzám legközelebb álló — vallás, filozófia, ideológia lenne egyceduralkodó. Olyan világot képezek el, amelyben sokféle gondolat, kultúra, eszme él és működik egymás mellett s mindenki tiszteli a más máságát. Ott senki sem árt a másik embernek, a többi élőlénynek. Miként a természetben, az ökológiai rendszerekben annál valószínűbb a fentmaradás, a további evolúció, minél nagyobb a fajok gazdagsága, a sokféleség, az úgynevezett diverzitás: ugyanígy élteni a társadalmat is a kultúrák, hittek, nézetek különbözősége, egymásra hatása. „Téríteni” meg nem szavakkal kell, hanem esetleg magatartással, emberi kiállással, példamutatással, tanúságtévéssel.

Legyel nyitott mindenki iránt, Sándor, a hit, a vallás felé is: sokat kaphatsz tőle! Hallgass meg másokat és figyelj rájuk. Fogadd el, hogy az egész világ a másokkal és a környezetünkkel való kapcsolataink szükséges és természetes módon változnak. A hit segíthet kijuttatni bolygónk népeit a válságból. A Gaia-hit? Minden hit, ame-

lyik azt tanítja, hogy felelősek vagyunk a másik emberért, azért is, aki tőlünk távol él, és azért is, aki majd csak czután fog megszületni.

Felismerték ezt a vallások is. Két évvel ezelőtt a Természetvédelmi Világalap (WWF) megalakulásának 25. évfordulóján a Ferences Rend Assisi városában látta vendégül az öt világvallás képviselőit, s kétnapos tanácskozást, lelkigyakorlatot tartottak a természeti környezet, a válságba jutott emberiség védelméről. Azóta több kisebb, de hasonló megbeszélést rendeztek. Nemrégiben egy oxfordi összejövetelen olyan személyiségek találkoztak, mint például Canterbury érseke, a dalai láma, Teréz anya, James Lovelock és politikusok Keletről—Nyugatról, az Egyesült Államokból és a Szovjetunióból. Jelentős mondanivalói voltak ehhez a kérdéskörhöz a vatikáni Főpapi Tudományos Akadémia által szervezett egyhetes megbeszélésnek (1987 novemberében), továbbá bahai-hitű, buddhista, hinduista vallási vezetők nyilatkozatainak.

Az ilyen megbeszélések elősegítik, hogy a világon mindenütt (Kölnben és Magyarországon) „hírnévvel” és gáncsoskodással mit sem törődve, Gaia-hitű és nem hívő, vallásos és vallástalan emberek összefogjanak a bolygó jövőjéért.

Baráti szeretettel ölel:

György Lajos

Képzőművészet

Erdély Miklósról*

A szervezők megtisztelő felkérésének csak abszolút illetéktelen hozzászólással próbálhatok eleget tenni. Ismerős voltam csupán, se barát, se tanítvány; se rajongó uszály, se dühös ellenfél. Így emlékeim — vannak — nem tartoznak ide. Hogy például egyszer, reggel érkezvén a házba, két pizsamás úr üldögélt a fehér kályha előtt, a kék lámpabúra alatt, Ascher Tamás és Erdély Miklós, két álmos Oblomov, valami bonyolult mondat körül kapirgáltak. Véletlenül volt nálam egy óriáskifli, átadtam, felélénkülve kezdték ropogtatni. Egy kicsit mulattunk még az ilyen vidéki-ízű dolgokon — ropogós kifli —, én aztán jelentéktelenül átszüremkedtem a másik

szobába, ahová eredetileg is igyekeztem. A hátam mögött sokféle jelentésű, súlyos majszolgatás folyt. (A kifli tényleg jó volt különben.)

Hogy 1986-ban Erdély Miklós kiállításának — kérésére — rendezője lehettem (vagys valaki, aki a teremben tologatja a műveket, aztán azt mondja, jó lesz), azt „életem és működésem” egyik furcsa kis meglepetésének, érthetetlen eseményének és ajándéknak tartom. Mint művészettörténész ismertem persze tevékenységét, talán nem egészen rosszul; elképedve és aztán gyorsan észbe kapva figyeltem meredeken hasító, a biztonságos dolgokat titokban alámosó, aláaknázó gondolkodásmódját; de többnyire nem nyomultam happeningjeire, előadásaira, nem gyűjtöttem dokumentumokat és cédulákat a „témáról”, nem írtam róla (kivéve egy rövid szöveget az 1985-ös glasgowi kiállítás katalógusába). Azaz NEM FOGLALKOZTAM művészetével. De hát valóban nem foglalkoztam e sötéten nyugtalanító tartománnyal? vagy csak vártam? kívártam? elodáztam a művészettörténeti szembenézést? Mindenesetre a kiállítás előkészítésének idején, 1986. március—áprilisában, kitérve a vásznakat, rakosgatva, lapozva a papíro-

* Elhangzott 1988. november 14-én a Kossuth klubban, az Erdély Miklós művészetéről rendezett ankéton.